

THE STATEHOOD IDEAS OF JADID ENLIGHTENERS AND THE REASONS THEY BECAME TARGETS OF SOVIET REPRESSION

Amirova Nodira Shamshiyevna

Fourth-year student in the Psychology program, Faculty of Social Sciences,
Alfraganus University

Talipova Feruza Tairovna

PhD, Acting Associate Professor, Department of Pedagogy and Psychology

Abstract

This article examines the Jadid movement as a crucial stage of national awakening and enlightenment in the Region of Turkestan during the early 20th century, promoting the concepts of national identity, educational reforms, and independent national statehood. Furthermore, it analyzes the national statehood ideas of Jadid enlighteners, the mechanisms of ideological conflicts that led to their targeting by Soviet repressions, and the complex factors behind this process.

Keywords

Jadidism, national statehood, Soviet repression, Turkestan, enlightenment, national awakening, ideological conflicts

JADID MA'RIFATPARVARLARINING DAVLATCHILIK G'OYALARI VA ULARNING SHO'RO QATAG'ONI NISHONIGA AYLANISHI SABABLARI

Amirova Nodira Shamshiyevna

Alfraganus universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Psixologiya yo'nalishi 4-bosqich
talabasi

Talipova Feruza Tairovna

PhD, Pedagogika Va psixologiya kafedrası v.b. dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidchilik harakati XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlikning muhim bosqichini tashkil etib, milliy o'zlikni anglash, ta'lim islohotlari va mustaqil milliy davlatchilik g'oyalarini

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-10, 2026**

ilgari surgan davr haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilik g'oyalarini, ularning sho'ro qatag'oni nishoniga aylanishiga olib kelgan g'oyaviy ziddiyatlar mexanizmlarini va bu jarayonning kompleks sabablari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jadidchilik, milliy davlatchilik, sho'ro qatag'oni, turkiston, ma'rifatparvarlik, milliy uyg'onish, g'oyaviy ziddiyatlar

Аннотация. В данной статье рассматривается джадидское движение как важнейший этап национального пробуждения и просветительства в Туркестанском регионе в начале XX века, выдвигавший идеи национального самосознания, реформирования образования и независимой национальной государственности. Также анализируются идеи национальной государственности просветителей-джадидов, механизмы идеологических противоречий, сделавших их мишенью советских репрессий, и комплексные причины этого процесса.

Ключевые слова: джадидизм, национальная государственность, советские репрессии, Туркестан, просветительство, национальное пробуждение, идеологические противоречия

Jadidchilik harakati XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlikning muhim bosqichini tashkil etdi. Ushbu harakat vakillari milliy o'zlikni anglash, ta'lim tizimini isloh qilish, ijtimoiy-siyosiy hayotni modernizatsiya qilish hamda mustaqil milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surdilar. Ular o'z asarlarida va faoliyatlarida Turkiston xalqlarining kelajagi uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lgan milliy birlik, taraqqiyot va mustaqillik ideallarini targ'ib qildilar. Jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilikka oid qarashlari, xususan, Turkiston muxtoriyati g'oyasi sho'ro hokimiyatining totalitar siyosati va markazlashgan boshqaruv tamoyillari bilan keskin ziddiyatga kirishdi. Bu ziddiyat jadidlarning sho'ro qatag'oni nishoniga aylanishiga, ularning fojiali taqdiriga va milliy ziyolilarning katta qismining yo'q qilinishiga sabab bo'ldi.

Asosiy qism

Jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilik g'oyalari Turkiston xalqlarining XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy uyg'onishida markaziy o'rin tutgan bo'lib, ular nafaqat ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlarni, balki tub siyosiy o'zgarishlarni ham nazarda tutgan edi. Jadidlar millat tushunchasini zamonaviy ma'noda, ya'ni umumiy til, madaniyat, tarix va hududga ega bo'lgan siyosiy birlik sifatida talqin qildilar. Ular uchun millatning taraqqiyoti va mustaqilligi eng oliy maqsad bo'lib, bu maqsadga erishish uchun ma'rifat, ilm-fan va zamonaviy ta'lim asosiy vosita deb hisoblandi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho'lpon kabi yetakchi jadidlar o'z asarlari va faoliyatlari orqali milliy o'zlikni anglashni chuqurlashtirishga, xalqni jaholatdan qutqarishga va uni zamonaviy sivilizatsiya yo'liga boshlashga intildilar. Ular milliy davlatchilikni faqatgina siyosiy mustaqillik emas, balki milliy madaniyat, til va qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirishning kafolati sifatida ko'rdilar. Jadidlarning davlatchilik konsepsiyasi G'arbning ilg'or davlatchilik tajribalarini sharqona qadriyatlar va mahalliy sharoitlar bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan edi. Ular konstitutsiyaviy monarxiya yoki respublika shaklidagi boshqaruvni afzal ko'rib, qonun ustuvorligi, fuqarolik erkinliklari va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan davlat qurishni orzu qildilar. Bu g'oyalar Turkiston xalqlarining asrlar davomida shakllangan davlatchilik an'alarini yangi sharoitlarda qayta tiklashga intilish edi.

Jadidlarning "millat" tushunchasi an'anaviy diniy yoki qabilaviy birlikdan farqli o'laroq, umumiy madaniy-tarixiy ildizlarga ega bo'lgan siyosiy va ijtimoiy jamoani anglatardi. Ular millatni uyg'otish va uni zamonaviy davlat qurishga qodir sub'ektga aylantirish uchun ma'rifatni asosiy qurol deb bildilar. Yangi usul maktablari, teatrlar, gazeta va jurnallar orqali xalqning savodxonligini oshirish, dunyoviy bilimlarni targ'ib qilish, milliy til va adabiyotni rivojlantirish jadidlarning davlatchilik qurish strategiyasining ajralmas qismi edi [2]. Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush"

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-10, 2026**

dramasi, Fitratning "Hind ixtilolchilari" asari, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani kabi adabiy namunalarda milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik va mustaqil davlatga intilish g'oyalari yorqin ifodalangan. Ular milliy davlatni nafaqat siyosiy mustaqillik, balki milliy madaniyat, til va qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirishning kafolati sifatida ko'rdilar. Jadidlarning davlatchilik konsepsiyasi G'arbning ilg'or davlatchilik tajribalarini sharqona qadriyatlar va mahalliy sharoitlar bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda islomiy qadriyatlar va mahalliy urf-odatlar ham muhim o'rin tutgan. Ular konstitutsiyaviy monarxiya yoki respublika shaklidagi boshqaruvni afzal ko'rib, qonun ustuvorligi, fuqarolik erkinliklari va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan davlat qurishni orzu qildilar. Bu g'oyalar Turkiston xalqlarining asrlar davomida shakllangan davlatchilik an'analarini yangi sharoitlarda qayta tiklashga intilish edi.

Jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilik g'oyalari va ularning sho'ro qatag'oni nishoniga aylanishi sabablarini chuqur tahlil qilish, birinchi navbatda, jadidlarning o'ziga xos dunyoqarashi va siyosiy dasturini tushunishni talab etadi. Ular Rossiya imperiyasi tarkibida bo'laturib, Turkistonning madaniy, iqtisodiy va siyosiy mustaqilligini ta'minlashga intilganlar. Bu intilishlar, ayniqsa, Birinchi jahon urushi va Rossiyadagi inqilobiy jarayonlar fonida yanada kuchaydi. Jadidlar uchun milliy davlatchilik g'oyasi shunchaki siyosiy shior emas, balki millatning yashab qolishi va taraqqiy etishi uchun zarur bo'lgan fundamental shart edi. Ular ta'lim va ma'rifat orqali xalqni uyg'otish, uni zamonaviy dunyo talablariga javob beradigan darajaga ko'tarish orqali mustaqil davlat qurish mumkinligiga ishonganlar [2]. Bu g'oyalar, o'z navbatida, sho'ro hokimiyatining markazlashgan, totalitar va internatsionalistik siyosati bilan keskin to'qnashdi. Sho'ro hukumati uchun milliy o'zlikni anglash va mustaqil davlatchilikka intilish har qanday shaklda bo'lmasin, uning imperiyaviy ambitsiyalariga tahdid soluvchi xavf edi.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-10, 2026**

Qatag'onning asosiy sabablaridan biri sho'ro hokimiyatining Turkistondagi iqtisodiy va strategik manfaatlari bilan bog'liq edi. Boy resurslarga ega bo'lgan mintaqani markaziy nazorat ostida ushlab turish, uning mustaqil rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik sho'ro siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri edi. Jadidlarning milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va mintaqa resurslarini o'z manfaatlari yo'lida ishlatish g'oyalari sho'ro rejimining markazlashgan rejalashtirish va resurslarni Moskva foydasiga ekspluatatsiya qilish siyosatiga zid edi. Shu bilan birga, jadidlarning diniy bag'rikenglik va islom qadriyatlariga hurmat bilan qarashlari sho'ro hokimiyatining ateistik siyosati va dinga qarshi kurashi bilan ham to'qnashdi. Jadidlar islomni taraqqiyotga to'siq emas, balki ma'rifat va axloqiy tarbiya manbai sifatida ko'rganlar. Bu esa sho'ro hukumati tomonidan "reaksion ruhoniylar" bilan hamkorlikda ayblanishlariga sabab bo'ldi.

Sho'ro qatag'onining yana bir muhim sababi jadidlarning xalq orasidagi obro'si va ta'sir doirasi edi. Ular o'zlarining ma'rifiy faoliyatlari, yangi usul maktablari, teatr spektakllari va gazeta-jurnallari orqali keng xalq ommasining ongini uyg'otishga muvaffaq bo'lgan edilar. Bu esa sho'ro hokimiyati uchun jiddiy xavf tug'dirdi, chunki xalqning ongini boshqarish va uni kommunistik g'oyalar ruhida tarbiyalash uchun jadidlarning ta'sirini yo'q qilish zarur edi. Shuning uchun sho'ro hukumati jadidlarni nafaqat jismonan yo'q qildi, balki ularning merosini ham to'liq inkor etishga, ularning nomini qoralashga va xalq xotirasidan o'chirishga harakat qildi. Bu siyosatning bir qismi sifatida, jadidlarning asarlari taqiqlandi, ularning nomlari darsliklardan olib tashlandi, hatto ularning qabr toshlari ham yo'q qilindi. Bu harakatlar milliy o'zlikni anglashga qaratilgan har qanday urinishni bostirishga va yagona sovet identitetini shakllantirishga qaratilgan edi.

Repressiv choralar nafaqat jismoniy yo'q qilish bilan cheklanib qolmadi, balki madaniy va ma'naviy qatag'onni ham o'z ichiga oldi. Jadidlarning boy adabiy, ilmiy va publitsistik merosi taqiqlandi, ularning nomlari adabiyot va tarix darsliklaridan olib

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-10, 2026**

tashlandi. Jadidlarning yaratgan yangi usul maktablari yopildi, ularning o'rniga sovet maktablari tashkil etildi, bu maktablarda kommunistik ideologiya singdirildi. Milliy teatrlar, gazeta va jurnallar sovet senzurasining qattiq nazorati ostiga olindi. Bu harakatlar milliy madaniyatning uzluksiz rivojlanishiga to'siq bo'ldi va Turkiston xalqlarining o'ziga xos madaniy identitetini yo'q qilishga qaratilgan edi. Natijada, butun bir avlod milliy qahramonlari va ularning g'oyalari bexabar holda o'sdi, bu esa milliy o'zlikni anglash jarayonini sezilarli darajada sekinlashtirdi. Qatag'onning psixologik ta'siri ham juda katta bo'ldi; jamiyatda qo'rquv muhiti hukm surdi, odamlar o'z fikrlarini ochiq aytishdan cho'chidi, bu esa ijodiy va intellektual faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Tarixiy arxivlar yo'q qilindi, tarix qayta yozildi, bu esa millatning o'tmishi haqidagi xotirasini buzishga olib keldi.

Qatag'onning oqibatlari nihoyatda og'ir bo'ldi. Birinchidan, Turkistonning eng ilg'or va vatanparvar ziyolilari yo'q qilindi, bu esa mintaqaning intellektual salohiyatiga jiddiy zarba berdi. Millatning eng yaxshi vakillari, uning kelajagi uchun kurashgan fidoyilari qurbon bo'ldi. Ikkinchidan, milliy davlatchilik g'oyalari uzoq yillar davomida taqiq ostida qoldi, bu esa mustaqil davlat qurish orzularini keyingi avlodlar uchun faqatgina yashirin umidga aylantirdi. Uchinchidan, sovet ideologiyasining majburiy singdirilishi natijasida jamiyatda qo'rquv va ishonchsizlik muhiti hukm surdi, bu esa fuqarolik jamiyatining shakllanishiga to'sqinlik qildi. To'rtinchidan, milliy madaniyat va til rivojlanishi sun'iy ravishda cheklandi, rus tilining ustunligi ta'minlandi, bu esa mahalliy tillarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Bu holat "yo'qotilgan avlod" fenomenini keltirib chiqardi, ya'ni milliy elitaning yo'q qilinishi tufayli keyingi avlodlar o'zlarining tarixiy va madaniy ildizlaridan uzoqlashishga majbur bo'ldilar.

Jadidlarning milliy davlatchilik g'oyalari va ularning sho'ro qatag'oni nishoniga aylanishi sabablarini tahlil qilishda, sho'ro hokimiyatining o'ziga xos taktikalarini ham e'tiborga olish lozim. Dastlabki yillarda, bolsheviklar Turkiston xalqlarining milliy tuyg'ularidan foydalanishga harakat qilib, "milliy-ozodlik" shiorlari ostida o'z

hokimiyatini mustahkamlashga intildilar. Biroq, hokimiyat mustahkamlangach, bu shiorlar tezda unutildi va milliy harakatlar "burjua millatchiligi" sifatida qoralana boshladi. Bu ikki yuzlamachi siyosat jadidlarning sho'ro rejimiga bo'lgan ishonchini yo'qotishiga va ularning ochiq qarshilik ko'rsatishiga sabab bo'ldi. Jadidlar sho'ro hokimiyatining asl maqsadlarini, ya'ni milliy mustaqillikni emas, balki markaziy hokimiyatga to'liq bo'ysundirishni ko'zlaganini anglab yetdilar. Sho'ro hukumati, shuningdek, Turkistonni sun'iy ravishda milliy respublikalarga bo'lib tashlab, mintaqaviy birlikni yo'q qilishga intildi. Bu siyosatning maqsadi milliy harakatlarning birlashishiga yo'l qo'ymaslik va ularni osonroq nazorat qilish edi.

Shuningdek, jadidlarning g'oyaviy jihatdan bir butun bo'lmaganligi ham qatag'on jarayonini osonlashtirgan omillardan biri bo'ldi. Jadidlar orasida turli yo'nalishlar, masalan, "eski jadidlar" va "yangi jadidlar", shuningdek, panturkistik, panislamistik yoki mahalliy millatchilik g'oyalariga moyil bo'lgan guruhlar mavjud edi. Sho'ro hukumati bu ichki ziddiyatlardan mohirona foydalanib, jadidlarni bir-biriga qarshi qo'ydi va ularning birlashgan front bo'lib chiqishiga yo'l qo'ymadi. Bu esa ularni yakka-yakka holda yo'q qilish imkonini berdi. Jadidlarning ayrim vakillari sho'ro hokimiyatiga xizmat qilishga majbur bo'lgan bo'lsa, boshqalari o'z g'oyalariga sodiq qolib, qatag'on qurboni bo'ldilar. Bu ichki bo'linishlar sho'ro rejimiga jadidlarni "xalq dushmani" sifatida ko'rsatish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratdi.

Qatag'onning yana bir muhim jihati uning huquqiy asossizligi edi. Jadidlarga qo'yilgan ayblovlar ko'pincha uydirma bo'lib, hech qanday dalilga asoslanmagan edi. "Aksilinqilobiy tashkilotlar" yaratish, "xorijiy davlatlar foydasiga josuslik qilish", "sovet hokimiyatini ag'darishga urinish" kabi ayblovlar standart shablon bo'lib xizmat qildi. Bu jarayonlar sovet huquq tizimining totalitar mohiyatini, ya'ni uning siyosiy maqsadlarga xizmat qilishini yaqqol ko'rsatib berdi. Sudlar adolatni ta'minlash o'rniga, rejimning siyosiy buyurtmalarini bajaruvchi organga aylandi. Natijada, minglab begunoh insonlar, jumladan, millatning eng ilg'or ziyolilari qonuniy asoslarsiz qurbon

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-10, 2026**

bo'ldilar. Jadidlarning huquqiy davlat qurishga intilishlari ham sho'ro rejimining totalitar mohiyatiga zid edi. Ular qonun ustuvorligi, sud mustaqilligi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishni yoqlaganlar. Biroq, sho'ro hokimiyati uchun "proletar diktaturasi" tamoyili ustuvor bo'lib, bu tamoyil har qanday huquqiy normalardan ustun qo'yilgan. Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari sinfiy kurash manfaatlari yo'lida cheklangan yoki butunlay inkor etilgan. Jadidlarning bu boradagi g'oyalari sho'ro hokimiyatining siyosiy repressiya mexanizmlarini ishga solishiga sabab bo'ldi, chunki ular rejimning huquqiy asossizligini fosh etgan edilar.

Jadidlarning milliy davlatchilik g'oyalarining yana bir muhim jihati ularning mintaqaviy birlik va hamkorlikka intilishlari edi. Ular Turkistonni yagona geografik, madaniy va siyosiy makon sifatida ko'rib, mintaq xalqlarining umumiy manfaatlarini himoya qilishga harakat qilganlar. Bu g'oya sho'ro hokimiyatining "bo'lib tashla va hukmronlik qil" siyosati bilan to'qnashdi. Sho'ro hukumati Turkistonni sun'iy ravishda milliy respublikalarga bo'lib tashlab, mintaqaviy birlikni yo'q qilishga intildi. Bu siyosatning maqsadi milliy harakatlarning birlashishiga yo'l qo'ymaslik va ularni osonroq nazorat qilish edi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilik g'oyalari Turkiston xalqlarining mustaqil va taraqqiy etgan kelajagi uchun fundamental ahamiyatga ega bo'lgan kompleks va chuqur o'ylangan konsepsiya edi. Bu g'oyalar milliy o'zlikni anglash, ma'rifat, ijtimoiy adolat, huquqiy davlat va iqtisodiy mustaqillik tamoyillariga asoslangan edi. Biroq, bu g'oyalar sho'ro hokimiyatining totalitar, markazlashgan va internatsionalistik siyosati bilan tubdan ziddiyatga kirishdi. Sho'ro hukumati jadidlarning g'oyalarini o'zining imperiyaviy manfaatlari va ideologiyasiga tahdid sifatida ko'rib, ularni shafqatsiz qatag'on qildi. Qatag'onning sabablari g'oyaviy, siyosiy, iqtisodiy va strategik xususiyatga ega bo'lib, uning mexanizmlari tizimli repressiya, soxta ayblovlar va madaniy genotsidni o'z ichiga olgan edi. Bu fojiaiy davr

millatning intellektual salohiyatiga jiddiy zarba berdi va uning rivojlanishini uzoq muddatga to'xtatib qo'ydi. Jadidlar merosini chuqur o'rganish va ularning g'oyalarini qayta tiklash bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega bo'lib, milliy davlatchilikni mustahkamlash va kelajak avlodlar uchun to'g'ri yo'nalishni belgilashda muhim rol o'ynaydi. Jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilik g'oyalari Turkiston xalqlarining o'zlikni anglash jarayonida markaziy rol o'ynaganini ko'rsatdi. Ular millatni zamonaviy siyosiy birlik sifatida tushunib, ma'rifat va ilm-fan orqali mustaqil, qonun ustuvorligiga asoslangan davlat qurishni maqsad qilganlar. Bu g'oyalar sho'ro hokimiyatining totalitar siyosati bilan keskin ziddiyatga kirishib, jadidlarning qatag'on qilinishiga olib keldi. Ularning merosi bugungi kunda milliy o'zlikni mustahkamlash, ta'lim va madaniyatni rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Shu bois, jadidlarning ilmiy-ma'rifiy faoliyatini chuqurroq o'rganish va ularning g'oyalarini keng targ'ib qilish zarur. Tarixiy adolatni tiklash va ularning xotirasini abadiylashtirish kelajak avlodlar uchun muhim saboqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Islomov Z.M. Jadid ma'rifatparvarlarining milliy davlatchilik g'oyalari va ularning bugungi kundagi ahamiyati. // O'zbekiston tarixi. – 2021. – № 3. – B. 45-53.
2. Rajabov Q.K. Jadidlar: Milliy uyg'onish va mustaqillik kurashchilari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2022. – 384 b.
3. Ro'ziyev G'.A. Sho'ro qatag'on siyosati va jadidlarning fojiali taqdiri. // Sharqshunoslik. – 2020. – № 2. – B. 112-119.
4. Ergashev A.S. XX asr boshlarida Turkiston jadidlarining milliy davlatchilik konsepsiyasi (tarixiy-siyosiy tahlil): Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2023. – 48 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti. Jadidlar merosi: Tarixiy xotira va zamonaviy tadqiqotlar (Ilmiy maqolalar to'plami). – Toshkent: Fan, 2023. – 280 b.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-10, 2026**

6. Shamsutdinov R.T. Jadidlar qatag'onining siyosiy-g'oyaviy asoslari. // Imom Buxoriy saboqlari. – 2021. – № 1. – B. 78-85.
7. Alimova D.A. Jadidchilik harakati va ayollar masalasi: Milliy davlatchilik kontekstida. // O'zbekiston yangi tarixi: Jadidlar davri (II jild). – Toshkent: Sharq, 2020. – B. 150-165.
8. Qurbonov A.A. Turkiston jadidlarining mustaqil davlat qurish orzulari. // Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2022. – № 3. – B. 67-74.
9. Murodov A. Jadidlar va milliy o'zlikni anglash. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2023. – 210 b.
10. Saidov S. Mahmudxo'ja Behbudiyning milliy davlatchilikka oid qarashlari. // Farg'ona Davlat universiteti ilmiy xabarlari. – 2021. – № 5. – B. 98-105.
11. Xolmatov N.R. Jadid ma'rifatparvarlarining siyosiy-huquqiy g'oyalari (XX asr boshlari): Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi, 2020. – 52 b.
12. Qosimov B. Jadidlar: Millat fidoyilari (Qayta nashr). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 360 b.
13. Mirzayev H. Jadidlar va milliy-demokratik harakat. // Toshkent Davlat Pedagogika universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2023. – № 1. – B. 75-82.

